

ÇATIŞMA VE SUSUZLUK GÖLGESİNDE BİR ŞEHRİN DOĞUŞU: BİR KAZA MERKEZİ OLARAK MİDYAT

THE BIRTH OF A CITY IN THE SHADOW OF CONFLICT AND THIRST: MİDYAT AS A KAZA (DISTRICT) CENTER

Ekrem AKMAN

Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü
ekremakman@yahoo.com
ORCID No: 0000-0003-2784-3908

Remzi AVCI

Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü
remzavci@gmail.com
ORCID No: 0000-0002-8359-9203

ÖZ

Geliş Tarihi:

28.02.2022

Kabul Tarihi:

26.04.2022

Yayın Tarihi:

30.06.2022

Anahtar Kelimeler

Yakınçağ Osmanlı
Tarihi, Turabdin,
Midyat, Mahalleme,
Halil Begli İsa Begli
Kazaları

Keywords

Contemporary
Ottoman history,
Turabdin, Midyat,
District (kaza) of
Mahalleme, Halil
Begli İsa Begli

Şer'iyye sicillerindeki kayıtlarda Midyat, 1823'e kadar henüz bir köy statüsündedir. Midyat adı bir kaza olarak ancak 1835 tarihli muhasebe defterinde kayda geçmiştir. Bu tarihten sonra da 300'den fazla köy, idari olarak Midyat'a bağlanmıştır. Turabdin gibi geniş bir alana yayılan irili ufaklı yerleşim birimlerinde vergi, askerlik ve asayiş konularında düzeni sağlamak amacıyla Mahalleme, Halil Begli-İsa Begli ve Midyat kazaları kurulmuştur. Turabdin'de idari bir birim olarak bir kazanın kurulmasının üç temel gerekçesi vardır. Bunlar; aşiretlerin yarattığı asayişsizlik, verginin toplanamaması ve asker celbinde yaşanan olumsuzluklardır. Midyat'ın bir kaza statüsüne ulaşması oldukça karmaşık bir süreçtir ve şehir farklı dönemlerde yeni idari düzenlemelere maruz kalmıştır. Merkezdeki su sıkıntısı da Midyat'ın şehirleşmesindeki en büyük engel olmuştur. Bu bağlamda bu çalışma 1810'dan 1900'lü yıllara kadar çok geniş sınırlara sahip olan Midyat'ın kaza merkezine dönüşme sürecine dair önemli tartışmalara odaklanır. Bu makale, süreç içerisinde güvenlik ve su meselesinin hayati bir önem taşıdığını iddia ederek, tüm şehirleşme serüveninin de söz konusu tartışma etrafında döndüğünü Osmanlı arşivleri ışığında ortaya koymayı dener.

ABSTRACT

In the shari'a court registers, Midyat was still a village until 1823. The name Midyat was recorded around the year 1835 as district (kaza) only in the official accounting registers (muhasebe defteri) of the empire 1835. After this date, more than 300 small settlements like villages were administratively connected to Midyat. In order to provide tax, military service and public order in a wide area like Turabdin containing small and large settlements, the districts of Mahalleme, Halil Begli İsa Begli and Midyat were established by the Ottoman government. There are three main reasons for the establishment of a district as an administrative unit in Turabdin. Gaining the kaza-status for Midyat was a very complex process. It was constantly exposed to new administrative regulations in different periods. The water shortage in the center was also the biggest obstacle to the urbanization of Midyat. In this context, this study focuses on important discussions on the process of transforming Midyat, which had very wide borders from 1810 to 1900, into a kaza. This article claims that the issue of security and water is of vital importance in this process and tries to reveal that the Midyat's urbanization story was shaped around this discussion in the light of Ottoman archives.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1080268>

Atıf/Cite as: Akman, E., Avcı, R. (2022). Çatışma ve Susuzluk Gölgesinde Bir Şehrin Doğuşu: Bir Kaza Merkezi Olarak Midyat. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(2), 1005-1016.

Giriş

19. yüzyılın ilk çeyreğinde bir kaza merkezi olan Midyat, Tur, Tor, Turabdin gibi isimlerle adlandırılan dağlık coğrafyanın merkezinde yer alan bir yerleşim yeridir. Turabdin bölgesi, bugünkü Savur, Hasankeyf, Cizre, Nusaybin ve Mardin şehirleri ortasında kalan geniş bir coğrafi alandır. Süryani kaynaklarda olduğu gibi ilk dönem İslam eserlerinde de burası Turabdin olarak bilinir (Ebi Yusuf, 1303: 22). Turabdin, sadece coğrafi olarak değil kültürel olarak da Mezopotamya'nın kuzey sınırı olarak ele alınabilir (Radner, 1990: 274). Günümüzde halen bölge ahalisi, bu coğrafyayı dağ anlamına gelen Tor, burada yaşayanları da Tori olarak adlandırır (Tan, 2011: 101). Süryanilerin en önemli manastırları da burada yer alırdı. Bu açıdan bölge, *abidlerin dağı* anlamında Turabdin olarak da adlandırılır (Göyünç, 1991: 8; Streck, 1988: 98; Radner, 1990: 275). Amerikalı misyoner Horatio Southgate, 1838'de bu mıntıka yaptığı bir seyahatte Tur ve Sincar dağları arasında kalan coğrafyada 54 köy, bunlardan 27'sinin ise Yakubi-Hristiyan olduğunu belirtir (Southgate, 1840: 269, 274).

II. Aşurnasirpal'in Dicle'nin kuzeyine doğru yaptığı seferlere ait kayıtlarda geçen Matiatu adlı yerleşim yerinin Midyat olduğu iddia edilir; ancak (M.Ö. 883-859) tarihinden sonra ne Matiatu, ne de bu isimle anılan başka bir şehre ilk ve Ortaçağ kaynaklarında rastlanmaz. Turabdin'in sınırları sayılan, Savur, Hasankeyf, Cizre ve Nusaybin arasında kalan mıntika ilkçağlarda hakkında çok az bilgi sahibi olduğumuz, Midyat olduğu düşünülen Matiatu (Demir, 2011: 57) dışında bir şehirleşme emaresine rastlanılmaması ilginçtir. Midyat, Turabdin'in merkez köyü olsa da çevresinde herhangi bir şehir kalıntısından bahsedilemez. Köy yerleşimi olarak 1522 sayılı Osmanlı Tahrir Defterleri'nde yer edinen Midyat, şehir ve kaza merkezi olarak ancak 19. yüzyılın ilk çeyreğinde arşivlerde göze çarpmaya başlar (Çevik, 2007: 110). Osmanlı yönetiminde Midyat, Hasankeyf'e bağlı Tur nahiyesinin bir merkez köyüdür. Bahsedilen dönemde muhtelif dini-etnik unsurlara mensup, nüfusları köy sınırlarını aşmayan irili ufaklı pek çok yerleşim alanı bulunurdu. Midyat'ın merkez köy olduğu Turabdin bölgesinde Mahallelice (Arapça yerel şivesi), Süryanice, Kürtçe konuşan Müslüman, Hristiyan (Ermeni, Katolik, Ortodoks, Protestan) ve Yezidiler ayrı köy ve mahallelerde yaşadıkları gibi daha çok aynı mahalle ya da köylerde karışık olarak da yaşarlardı. Bu bilgiler ışığında bu çalışma, Midyat'ın kentleşme serüvenini 19. yüzyılın ilk çeyreğinden başlatır.

Yukarıda Turabdin'de milattan önceki Matiatu kenti dışında bir şehirleşme olmadığından bahsedildi. Oldukça geniş bir alanı kapsayan Midyat'ın neden bir şehir merkezi olmadığı sorusu, kentlerin ilk kuruluş teorilerinde aranmalıdır. Herhangi bir yerin insan topluluklarını cezbetmesinin birbirinden farklı nedenleri olabilir. Bunlar; yüksek rakımlı mevkiilerde kolaylıkla savunulabilir olması, yeterli miktarda tarım arazisi ve bol su kaynakları içermesi, ticaret yollarına yakın bir bölgede yer alması şeklinde sıralanabilir (Huot vd, 2000: 186). Buna ek olarak Carter, şehirlerin ortaya çıkmasında mekâna atfedilen kutsallığın da önemli olduğunu varsayar; ancak tüm şehirlerin ortaya çıkışının sabit bir modele oturmadığı tezi, her şehrin ayrı bir hikâyesine işaret eder. (Leeuwen, 2012: 26). Şehrin sosyo-ekonomik yapısı, mekânsal ve fiziksel yapısıyla ilişki içerisinde gelişir. Şehir işlevleri, mekânsal yapıdaki değişimler, demografi, kaynakların dağılımı, üretim-ulaşım-haberleşme gibi teknolojik imkânlar şehrin gelişimini-değişimini etkileyen en önemli unsurlardır (Aktüre,1975: 101).

Suya ve ulaşım ağlarına yakın olma, yüzyıllardır arz, ticaret ve kentsel büyüme için bir ön koşuldur. Midyat ise ne bir ticaret yolu üzerinde ne de yakın bir su kaynağına sahiptir. Midyat çevresinde bulunan Hasankeyf, Savur, Cizre ve Nusaybin gibi şehirlerin gelişimi bu yaklaşımla incelenebilir. Savur çayı, Savur'u, Çağçağ nehri Nusaybin'i, Dicle de Hasankeyf'in kentsel gelişiminde hayati rol oynamıştır (Baykara, 2015: 27-28). Ticaret yollarının değişimi, güvenlik, sosyal ve siyasi değişim ve süreçler yukarıda adı geçen her üç şehrin 19. yüzyılda eski önemlerinin kaybolmasına yol açmıştır. Turabdin'de umûmî emniyetin sağlanması girişimleri, tüm alanı kontrol edebilecek bir kaza merkezi ihtiyacını doruk noktaya çıkarmıştır. Nitekim bu dönemde Ortaçağ'ın en parlak şehirleri arasında sayılan Nusaybin, neredeyse bir köye dönüşürken, Hasankeyf ve Savur daha sonra birer nahiye statüsüne gerilemiştir (Göyünç, 1991: 38; Yılmazçelik, 206.). Midyat, periferisindeki yoğun nüfusun verdiği bir zorunlulukla söz konusu ihtiyacı karşılamaya aday idari merkez olarak öne çıkmıştı; zira 19. yüzyılın son çeyreğinde bu nüfusu barındıran, geniş bir coğrafyaya yayılan 24 nahiye bulunuyor ve bunların artık idari bir merkeze bağlanmaları gerekiyordu. Burası da Midyat olacaktı. Bu temel argüman, Midyat'ın şehirleşme serüvenine ışık tutar. Tam da George Duby'nin "devlet kenti yaratır, devlet kentin üzerinde temellenir" görüşü Midyat örneğinde konuyla ilgili Osmanlı arşivleri kronolojik bir tasnife tabi tutulduğunda rahatlıkla pratize edilebilir (Duby,1993: 90).

Midyat'ı şehir tarihi açısından ele alan çalışmaların önemli bir kısmı İlkçağ ve Osmanlı öncesi döneme odaklanırlar. Muzaffer Demir (2011) ve Adnan Çevik (2007) gibi araştırmacıların makaleleri erken dönem Midyat tarihine ışık tutarlar. İlkçağ'da Matiatu olarak kayda geçtikten sonra 1810'lara kadar köy statüsünü sürdürmesi

nedeniyle Midyat'ın şehirleşme serüveni hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanılmaması şaşırtıcı olmadı. 19. yüzyıl içerisinde siyasi ve idari gelişim gösteren Midyat'ın idari ve beledi teşkilatını ele alan Kankal'ın (2007) yanı sıra Bedirhan Bey olayı ve bölgedeki aşiretler arası çatışmalara odaklanan Ertaş'ın çalışmaları (2011) bu makalenin problemine sınırlı bir katkı sunarlar. Turabdin ve Midyat literatürde özellikle Süryani kilise ve manastır hayatını inceleyen, ayrıca bunları sanat tarihi ve arkeolojik açıdan merkeze alan çalışmalarla dikkat çeker. Hans Hollerweger'in kitabı (1999) bunların arasında en çok öne çıkandır. Bu çerçevede daha birçok eser sayılabilir. Mesela sosyal bilimler alanında Midyat'a hakkında yapılan lisansüstü tezlerin on üç tanesi Süryanilik ve Turabdin'in dini-mimari yapısını inceler. Bu yüzden Midyat'ın kaza merkezi olması süreci, o süreçte yaşanan problemler bahsi geçen merakın gölgesinde kalmış, literatürde hakettiği ilgiyi bulamamıştır. Bu çalışmanın temel kaynakları 19. yüzyıl Osmanlı arşiv belgeleridir. Bu bağlamda bu çalışma 1810'dan¹ 1900'lü yıllara kadar çok geniş idari sınırların kaza merkezinin neresi olması konusunda önemli tartışmalara odaklanır. Bu makale, Midyat'ın bir kaza merkezine dönüşmesinde güvenlik ve su meselesinin hayati bir önem taşıdığını iddia ederek, tüm şehirleşme serüveninin de bu tartışma etrafında döndüğünü Osmanlı arşivleri ışığında ortaya koymayı dener. Bu çalışma, üç temel bölüm üzerine inşa edildi. Birinci bölümde, Midyat'ın merkezinde yer aldığı Turabdin bölgesinde -özellikle milattan sonra- neden bir kent merkezine rastlanılmadığı sorusuna cevap aranır. İkinci bölüm, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde çevresinde üç yüzden fazla köyü barındıran halihazırdaki Midyat'ın vergi, askerlik ve güvenlik endişeleriyle bir kaza merkezine nasıl dönüştürülmeye çalışıldığı meselesine dikkat çeker. Üçüncü bölüm, Midyat'ın şehirleş(eme)mesinin su kaynaklarıyla ilişkisini inceler.

Bir Kaza Olarak Midyat'ın Doğuşu

1526'da Osmanlı hâkimiyetinde Hasankeyf Sancağı'na bağlı Tur Nahiyesi'nin ilk köyü (Erpolat, 2007: 386) olarak kayıtlara (Tahrir Defteri) geçen Midyat'ın bu statüsü, 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar değişmeden devam etmiştir. 1812'e ait bir belgede "Diyarbakir eyaletinin *Mahalle*² kazasında vakı' Midyat karyesi" ifadesinden, bu tarihte Midyat'ın henüz bir köy olduğu çıkarılabilir. Bu dönemde Turabdin'de Mahallemi adıyla *itibari* bir kazanın kurulması dikkat çekicidir (BOA. HAT. 656/32043-G). Aslında Midyat ve çevresinde Mahallemi diye bir yerleşim yeri yoktu. Mahallemi, o dönem 20'den fazla yerleşimi kapsayan bir bölge adıydı ve tipik bir *itibari kaza* örneğini teşkil ederdi. Bu kazalardaki sosyal grupların bağı da genellikle itibari bir karakter yansıtır.³ İtibari kazalar aslında bir zorunluluktan doğmuştu. Osmanlı klasik döneminden Tanzimat'ın sonlarına kadar konar-göçer ve yakınlarında herhangi bir idari merkez bulunmayan tebaanın vergi, askerlik düzenlemeleri, asayiş sağlama amacıyla itibari kazalar tesis edilmiştir. Aşiret kazaları ve nahiye olarak da adlandırılan bazı bölgeleri kapsayan bu tarz yerleşim yerlerine Osmanlı coğrafyasının değişik yerlerinde rastlamak mümkündür. Mesela Diyarbakir Vilayeti sınırları içerisinde yer alan Karakeçi, itibari bir kazaydı. Aşiretin meskûn olduğu bölgede Karakeçi diye bir şehir veya kasaba yoktu; bilakis burası 15-20 köyü barındıran bir bölgeydi. İşte buradaki köylerde meskûn ya da konargöçer olan halkın devletle ilişkilerini düzenlemek üzere itibari bir kaza oluşturulmuş; daha sonra bu kazalara birer kaymakam da atanmıştır (Akman, 2021: 218). Benzer şekilde Cihanbeyli Aşireti Kaymakamlığı da Ankara civarında adı geçen aşiretin işlerini ve vergilerini düzenlemek üzere devlet tarafından tesis edilmiş, kaymakamı da Ankara'da ikamet edilmiştir (Akın, 2020: 54).

Midyat'ın ne zaman kaza yapıldığına dair kesin bir tarih vermek zordur. 1821 ve 1823 tarihli vergi tevziat listelerinde ve diğer resmî belgelerde, Diyarbakir Eyaleti'ne bağlı idari birimler içinde Hasankeyf ve Savur kazaları yer aldığı halde Midyat kaza merkezi olarak yer almamıştır. Vergi muhasebe ve mahkeme kayıtlarını içeren şer'iyye sicillerinde 1823'e kadar henüz bir köy statüsünde olduğu kesindir (BOA.MŞH.ŞSC.d.3746:44; BOA.MŞH.ŞSC.d.3746:322-327; Yılmazçelik, 2014:198-199). Midyat, Mahallemi ve Hasankeyf ile beraber kaza olarak ancak 1835 tarihli muhasebe defterinde ilk defa bir arşiv belgesinde kayıt altına alınmıştır (BOA.D.BŞM.d. 101-72; BOA.C.ML.679-27854). 1835'te Midyat'ta meydana gelen bir olayın aktarıldığı belge, Midyat ve Mahallemi bölgesine saldıran Cizre aşiretlerine mülki idareci olarak kaymakamın değil, mütesellimin karşı koyduğuna işaret eder. Revanduz Beyi'nin desteklediği saldırganlarla çatışmaya giren Midyat mütesellimi, belgeye

¹ Osmanlı resmî belgelerinde Midyat'ın kaza olarak anıldığı ilk kayıt 1251 yılına ait muhasebe defteridir. Burada 1251-1835/1836 senesi "Midyat ve Hasankeyf ve Mahallemi kazaları zahâir muhasebesi" bir başlık altında toplanmıştır. (BOA.D.BŞM.d.10172).

² Mahallemler, Midyat ve çevresindeki köylerde yaşayan Arapça konuşan Müslüman bir Arap etnik topluluktur (Yeşilmen, 2017a: 64-69; 2017b: 113-116; 129).

³ (Yeşilmen, 2016: 25-27)

göre 50-60 kadar kayıp vererek *bir takrib firar ile üç yerinden yaralı olarak Midyat'a* sığınmıştır (BOA.HAT 451/22359). Bu vesika, Midyat'ın bu tarihte mütesellim tarafından idare edilen bir birim olduğunu gösterir. Mütesellimlerin asayişini sağlamakla beraber asıl görevlerinin vergi toplamak olduğu düşünüldüğünde, Midyat'ın artık kaza statüsüne geçiş yapmakta olduğu ileri sürülebilir (BOA.D.BŞM.d. 101-72). 1847-48 yılına ait bir vergi tevziat defterinde Midyat kazasına bağlı nahiyeler; Dermemikân, Mizizah, Arnas, Basıklı, Zaz, Hisar, Hasankeyf, Caber, Kercevs, Mahalleme, Çelik, Alikân, Habızbini, Bakri, Kölikân, Aznavur, Sâlihâ, Bıradni, Sızma olarak sıralanmıştır (BOA.MŞH.ŞSC.d.3746, 62-63). Bu nahiyeler içinde de esasen bir yerleşim birimi olmayan Habızbini, Dermemikân, Alikân, Salihâ gibi itibari birimler de göze çarpar. Bu kadar geniş bir alana yayılan yerleşim birimlerinde vergi, askerlik ve asayiş konularında düzeni sağlamak için önce Mahalleme adıyla itibari bir kaza daha sonra aynı gerekçe ve ihtiyaç nedeniyle bölgede müdürlük ve kaymakamlık merkezi olarak Halil Begli ve İsa Begli kazaları ve sonra Midyat kazası kurulmuştur (Yeşilmen, 2017: 117-118). Mahalleme ya da Midyat kazasının idari birim olarak kurulmasının üç temel gerekçesi vardır. Bunlar; aşiretlerin yarattığı asayişsizlik, verginin toplanamaması ve asker celbinde yaşanan olumsuzluklardır.⁴

Midyat çevresinde Haverki ve Dekşüri aşiret konfederasyonlarından oluşan onlarca aşiret, hemen her köyde bir dübendilik (iki karşıt aşiret grubu) yaratmıştır (aşiretlerin iki taraflı, bendleri hakkında bkz.Gökalp, 2009: 95). Bu alt aşiret gruplarından bir kısmı, talan, gasp ve hırsızlık yanında birbirleriyle de sürekli çatışmışlardır. Bölgedeki aşiretlerin Botan Mirliği etkisinde oldukları dönemde Mirlik, kısmi olarak asayişini sağlayarak vergi ve diğer hasılatını toplayabiliyordu; zira bölgenin yerel aşiret ağaları, Botan Mirliği'nin otoritesine boyun eğmişlerdi.

Merkezileşmenin Taşraya Yansıması

19. yüzyılın ilk çeyreği Osmanlı merkezileşme çabalarının sancılı ile anılır.1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayun'u bu çabalarının bir sonucudur denilebilir. Tanzimat Fermanı olarak bilinen bu tarihi metinde Osmanlı modernleşmesinin çerçevesi çizilerek devletin içinde bulunduğu temel problemler tespit edilip çözüm önerileri sıralanır. Bu fermanla devleti yeniden merkezileştirme temelli çözüm arayışlarına götüren problemler arasında, asayiş, can, ırz ve namus emniyeti, vergi, askerlik ve yargı konuları yer alır. Merkezileşmenin taşraya yansıyan en görünür tarafı, asker toplama ve devletin alacağı vergilerin tahsilini kolaylaştıracak asayişin sağlanmasına yönelik faaliyetlerdir. Bu amaçla vilayet ve kazaların idari sınırlarının yeniden düzenlenmesine gidilmiştir. Vergi ve asker alımı, emniyetin sağlanmasına, o da iyi bir idari teşkilatlanmaya bağlıdır. Nitekim daha sonraki yıllarda görüleceği gibi Anadolu'da pek çok eyalet ve vilayetin idari sınırlarında değişiklikler yapılmış, vilayet nizamnamesiyle asayişin ve Tanzimat kanunlarının uygulanması için yeni idari birimler meydana getirilmiştir. Eyalet ve vilayetlerin idari sınırlarının değişmesi doğal olarak onlara bağlı sancak ve kazaların da sıklıkla değişmesine neden olmuştur. Tam da bu gelişmelerin içerisinde Midyat'ın Mahalleme, Halil Begli, İsa Begli gibi itibari kaza merkezlerine, daha sonra hükümet merkezi olarak Midyat kazasına dönüşmesinin hikâyesi burada başlar. Kaza merkezine dönüşmesi Midyat'ın kasaba ve şehir olmasını hızlandırmıştır.

Görüldüğü gibi Midyat'ın şehir olma serüveni bilinen şehir teorileriyle çok uyumsuz. Ne Ortaçağ'ın güvenlik amaçlı kale kentine, ne de sakinlerinin geçimlerini tarımsal ürünler yerine zanaattan kazandıkları pazar şehrine benzer; yani şehrin ortaya çıkışı cebri bir durumun sonucu olmuştur. Modernleşme çağındaki Osmanlı merkezileşme politikalarının asayiş-odaklı yeni düzenlemeleri Midyat'ın şehirleşmesinin en önemli nedenleri arasında sayılabilir. Şehrin kuruluşunda çeperinde yaşayan halktan daha ziyade kamu menfaatleri merkeze alınmıştır.

Tanzimat'ın geç uygulandığı bölgeler içerisinde olan Midyat ve Cizre'nin hangi vilayete bağlanacağı konusu önemli bir sorundu. 20 nahiyeye ve 300'den fazla köyün merkezi olan Midyat'ın idaresi ve özellikle iltizam gelirleri, dönemin Musul valisi ile Bedirhan Bey arasında bir bilek güreşine evrilmiştir. Bedirhan Bey'in iltizam sınırları içinde olan Midyat ve Cizre öteden beri Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı olduğu halde onun asayişini sağlayamadığı gerekçesiyle Musul'a bağlanması gündeme gelmişti. Bedirhan Bey ve ona bağlı aşiretler, Tanzimat uygulamalarına karşı bu gerekçeyi de bahane ederek karşı çıkınca merkezi hükümet yerel idarecilere kanunların uygulanması için

⁴ Mesela mahalleme kazasının itibari olarak kurulması arşivlere gayrimüslimlerin ödemedikleri cizye sorunu nedeniyle de yansır. Nasranilerin "kırk elli senedenberi ribka-i itaattan huruç edüp cizye-i şer'iyeye ve aşar-ı şer'iyyeyi ve tekâlif-i örfiyyeyi edadan külliyyen imtina" ettiklerini bildiren Mahalleme beyleri, diğer aşiretlerden yeterli destek göremediklerini merkezi hükümete şikâyet etmişlerdir. (BOA. A.MKT.UM. 804-8).

baskı yapmıştır. Aciz kalan yerel idareciler mazeret olarak, bölge halkının vahşetini, coğrafyanın çetin oluşunu ve aşiretlerin asiliklerini öne sürmüşlerdir. Bedirhan Bey ve ona bağlı olan bölge halkının şiddetli tepkileri göz önüne alınmış, merkezi hükümetle yapılan uzun yazışmalar sonunda Midyat ve Cizre tekrar Diyarbekir sınırları içerisine dahil edilmiştir (BOA.A.MKT 32/1; BOA.İ.DH. 77/3838). Musul valisinin bölge üzerindeki iddiası Bedirhan Bey'in 1847'deki tenkiline kadar sürmüştür. Midyat, idari olarak zaman zaman Musul ve Diyarbekir eyaletleri arasında el değiştirmiş; ancak Bedirhan Bey, tenkiline kadar buraların vergisini almaya devam etmiştir.

Bedirhan Bey'in azlinden sonra aşiretler arası çatışmalar artarak sürmüştür, vergiler toplanamadığı gibi redif ordusu için celbi istenen askerler de bir araya getirilememiştir. Bunun yanı sıra asayiş ihlal edilerek bölge halkı subaşı denen ağaların zulmü altına girmiştir. Yerel idareciler, bölgede güvenliği sağlamakta acze düştüklerinde ise halkı suçlayarak yeni idari düzenleme önerilerini gündeme getirmişlerdir. Midyat ve çevresinde emniyeti sağlayamayan vali ve kaza müdürleri aşiretler-arası çatışmaları, coğrafi şartları ve halkın karakteristik yapısını öne sürerek çoğu zaman kendi acziyetlerinin üzerini örtmüşlerdir. Vilayetten merkeze giden resmî belgelerde kullanılan halkı küçümseyici üstenci dile bu açıdan bakılabilir. Yerel idareciler, yazışmalarda Midyat halkı için kullandıkları üsluba, *ahalisinin kadimen me'luf oldukları hal-i vahşet ve huşunetleri icabınca katl-i nüfus ve gasb-ı emval gibi vukuat ve cinayat-ı azîme ika'ını i'tiyad eylediklerinden* (BOA. İ.DH. 1306-32), *Midyat kazası ahalisinin her bar fesada cüret ve cesaretleri*" (BOA. A.MKT/32/1), *ahali-i merkûmenin mizacı... rahat durmayıp ca be ca fesada meyl gösterilmektedir* (BOA. MVL 638/67) şeklinde somut örnekler verilebilir. Görüldüğü gibi resmî belgelerdeki üslup son derece aşağılayıcıdır.

Bedirhan Bey'in kontrol ve etkisinde olan Midyat ve çevresindeki aşiret reisleri, Mir'in bölgeden ayrılmasıyla (1847) yeni bir yapılanmaya gitmişlerdir. Resmî belgelerde subaşı olarak adlandırılan onlarca yerel aşiret lideri ve ağalar yeni ittifaklar kurdukları gibi kendi aralarında sıklıkla karşı karşıya gelmişlerdir. Bölgede dübendi (iki taraflılık) olarak adlandırılan her köy ve bölgede birbirine düşman ikişer aşiretli bir yapı oluşmaya başlamıştır. Aşiret liderlerinin bölgedeki iktidar mücadelesi, halka zulüm ve çatışmalarda ölümlerle sonuçlanmıştır. Ayrıca aşiretler yerel müdür ve kaymakamlara başkaldırarak asker celbi ve vergi toplanmasına engel olmuşlardır. Bedirhan Bey'in boşluğunda daha özgür hareket eden Midyat kazasına bağlı subaşılar, (ağalar) "reaya hakkında enva-ı teaddi ve zulümleri" gerekçesiyle 1848'de topluca Kıbrıs'a sürülmüşlerdir (BOA.A.DVN.37-18).⁵

Kıbrıs'a sürgününün asıl nedeni subaşılardan⁶ Tanzimat uygulamalarına engel olmaya çalışmalarıdır. Öyle ki yerel idareciler, sürgün edilen subaşılardan daha sonra affedilip tekrar bölgeye geri gelmelerinden endişelenerek merkezi hükümete üst üste yazı ve raporlar göndermişlerdir. Bu raporlardan birinde Midyat ve çevresinin sosyal dokusunu da görmek mümkündür. Valiye göre subaşılar, döndüklerinde öldürme, yağma, cürüm, rüşvetçilik gibi ahali-i fukaraya zulüm ve tecavüz edecek ve her türlü "şekavet ve habasetten" geri durmayacaklardır. Vali ayrıca, raporda bu ağaların damarlarına taraftarlık ve mefsetet yerleştiğinden eski alışkanlıklarıyla tekrar Midyat ve çevresinde asayiş bozacaklarını, kaza ve nahiyelerin vergilerine yeniden el koyacaklarını vurgular. Vali sonuç olarak adı geçen kişilerin pişman olup affedildiklerinde bölgeye tekrar gelemeyecekleri "uzak bir mahalle nefy ve sürgünlerini" teklif eder (BOA.İ.MVL.120/3014). Ancak Kıbrıs'ta ıslah-ı nefis ettiklerini beyan ederek af dileyen Midyat subaşılardan kefalete bağlanmak şartıyla kendi köylerine geri dönmüşlerdir. Valinin şikâyetinden anlaşıldığına göre geri dönen ağalardan bazıları eski alışkanlıklarına yeniden başlamıştır. Mizizah subaşısı Hasan-ı Haco adamları somut bir örnek olarak verilebilir. İki kişi çocuk birkaç kişiyi öldürerek etrafına topladığı "eşkıya ve serkeşler guruhuyla" sarp kayalık bir bölgeye sığınan Hasan-ı Haco ve adamları hükümete isyana devam etmişlerdir⁷.

Valiye göre; Midyat, Diyarbekir'e bağlanmış olsa da Mardin ile Cizre ortasına düşer ve Diyarbekir'e oldukça uzaktır. Böylece bu bölge nerdeyse bir eşkıya yatağıdır. Dolayısıyla idaresi zordur. Vali, Midyat ve çevresinde asayiş sağlayarak iltizam (vergi) gelirlerini toplamak için iki çözüm yolu önerir. Bunlardan ilki; ağaların aileleriyle

⁵ Sürgün subaşılardan; Çelik Nahiyesi Subaşısı Ali Ramo, Zaz Nahiyesi Subaşısı Hasan-ı Osman, Mizizah Nahiyesi Subaşısı Hasan-ı Haco, Aznavur Nahiyesi Subaşısı Yusuf-ı Süleyman, Basıklı Nahiyesi Subaşısı Mecid, Dermemkân Nahiyesi Subaşısı Ferho, Hisar Nahiyesi Subaşısı Hasan, Hasankeyf Nahiyesi Subaşısı Mustafa, Mahallemi Nahiyesi Subaşısı Halef Beg, Midyat Nahiyesi Subaşısı Anter zimmi, Kercevs Nahiyesi Subaşısı Hasan Şemdin sayılabilir (BOA.İ.MVL.120/3014-1).

⁶ Subaşı: Osmanlı son döneminde daha çok beledi işleri gören ve kaza olarak kabul edilen kasabaların idarecisi anlamında kullanılmıştır. Klasik Osmanlı döneminde ise, fethedilen kalelerin bakım ve imarını üstlenen kişiler, ya da vali veya şehremini gibi farklı anlamlarda kullanılmıştır. Ayrıca sūbaşı tabiri kavim ve kabile reisi anlamlarında da kullanılmıştır. Bu makaleye kaynaklık eden arşiv belgelerinde sūbaşı kavramı da aşiret reisi veya ağa anlamında kullanılmıştır. (Geniş bilgi için bkz Pakalın, 1983: 259)

⁷ Midyat çevresindeki aşiretlerin asayiş sorunu hakkında ayrıca bkz. (Bozan, 2021: 108-123).

birlikte tekrar bölgeden uzaklaştırılmaları tavsiyesidir. İkincisi ise kaymakam ve diğer memurların bilfiil kaza merkezi olan Midyat'ta yaşamaları gerektiği görüşüdür. (BOA. A.MKT. MVL. 16/6). Öyle anlaşılıyor ki, Midyat kaza yapılmış; ancak kaza müdürü henüz merkeze yerleşmemiştir. Midyat ve çevresinde asayiş bir türlü sağlanamayınca Midyat'ın iki kazaya bölünmesi kararı alınmıştır.

Midyat'ın Halil ve İsa Begli adlı müdürlüklerle yönetilen iki itibari kazaya bölünme teklifi meclis-i vâlâda kabul edilmiş, bu karar üzerine Kapucubaşı Derviş Ağa'nın İsa Begli kazasına, Mardin hanedânından Ahmet Bey'in ise Halil Begli kazasına müdür tayin olunmaları uygun görülmüştür (BOA.A.AMD.43/41; BOAİ.MVL.267-10220). Mizizah köyü ve civarının da dâhil olduğu Halil Begli kazasının merkezi Zaz Köyü (İzburak) olarak belirlenince müdür burada ikamet etmeye başlamıştır. Kercevs, Raman ve Mahallemler bölgesindeki köyler de İsa Begli müdürlüğüne bağlanmıştır (BOA.MVL.266-42).

Turabdin'de Midyat merkezli iki itibari kaza oluşturmanın nedenleri arasında; Nusaybin, Cizre ve Mardin kazaları arasında geniş bir coğrafi alana dağılmış dağlık arazideki köylerin kontrolünün zorluğu, güçlü aşiret yapısı ve bunların hem kendi aralarında hem de yerel idarecilere karşı çatışmacı tutumları sayılabilir; zira bu toplumsal-fiziki yapı bölgede asayişsizlik, vergi ve asker toplayamama gibi problemleri üretmiştir. Midyat'ın iki yeni kazaya dönüştürülmesi söz konusu sorunları çözeceğine aksine daha da arttırmış, aşiretler arasındaki düşmanlık giderek önlenemez bir hale gelmiştir. Bu nedenle Midyat'ın tekrar tek kaza olması kararı alınmıştır. Vali, muhtemelen yakından tanıdığı “Diyarbakir meclis-i kebirî azasından Zülfi Efendi'yi “dirayetkâr ve müstakim'ul-etvâr” bularak Midyat kazasına müdür olarak tayin etmiştir. Müdürün üzerinde duracağı ve ıslah edeceği en önemli konular arşivde, “asayiş-i fukarayı kemâliyle iade ve yek diğerle olan husumetleri bertaraf” etmek, devlet gelirlerinin “matlubât-ı mirîye'nin” istihali ve redif ordusuna asker toplamak şeklinde özetlenebilir (BOA. MVL.265/47).

Halil ve İsa Begli kazalarının lağvedilerek Midyat'ın tekrar bir kaza merkezi olmasında şehir halkı ve eşrafın çabalarının yan sıra çevredeki subaşılardan alınan cebri taahhütler de etkili olmuştur. Subaşılar, bilhassa Midyat'ın tekrar kaza merkezi yapılması halinde “bilcümle matlubât-ı miriyeyi vakt u zamanında” ödeyeceklerini, redif ordusuna asker vererek celp yerlerine göndereceklerini, padişahın rızasına aykırı herhangi bir harekette bulunmayacaklarına dair kefaletle kuvvetli senetle nezre bağlanmışlardı (BOA.MVL.266-42); ancak Midyat'ın idari statüsünün macerası burada sona ermemiştir; zira vergiler yine düzenli toplanamamış, redif ordusu için asker celp edilememiş ve geniş idari sınırlar içinde asayişin sağlanamamıştır. Bir başka ifadeyle subaşılar taahhütlerine sadık kalmamışlardır. Osmanlı toplum düzeninin sağlanmasında sözlerini tutmayan topluluklara uygulanan nezir ve kefaletle bağlamak gibi yaptırımlar öyle görünüyor ki, Midyat'ta fazla bir etkiye sahip değildi. Ağır para cezası gerektiren kuvvetli senet olarak adlandırılan nezir muamelesinin burada göstermelik ve formaliteden öteye geçmediği anlaşılıyor (kefalet ve nezir hakkında ayrıntılı bilgi bkz. Akman, 2021). İdari değişiklikte merkezdeki asayiş meselesi aslında doğrudan vergi ve asker celbini de etkilemiştir. Asayişin bir türlü sağlanamadığı Midyat'ta, hapsedilerek mahkemeye çıkarılan şahısların halk tarafından zaptiyelerin elinden zorla alınması hadisesi Midyat'ı yeniden idari bir taksimata zorlamıştır; yani kaza statüsünden düşülmesine neden olmuştur. Suçluların kaçırılması İdare Meclisi'ni bu kararı almasında bardağı taşıran son damla olduğu söylenebilir. Bunun üzerine tek bir müdürlükle idare edilen Midyat kazası 10 yıl sonra 1862'de yeniden Midyat, Hasankeyf ve Gercüş gibi müdürlükle idare edilmesi kararı merkezi hükümet tarafından kabul edilmiştir (BOA.MVL 638/67). Meclise göre Midyat kazası *nevâbi-i adide ve nüfus-ı kesire ve vahşiyeyi şamil müteaddit nahiyeleri*, büyük ve vahşi bir nüfusu barındırır. Dolayısıyla burasının sadece bir müdürlükle idaresi *mülken ve maslabaten* doğru değildir. Bundan dolayı Midyat'ın kaza idaresi bu kez üçe bölünmüştür. Midyat Kazasına Bekir Ağa, Hasankeyf Kazasına Ebu Tahir eski müdürü İzzet Ağa ve Gercüş nahiyesine Hacı Behram eski Müdürü Hacı İbrahim Efendi biner kuruş maaşla müdür olarak tayin olunmaları meclisi “vâlâda tensip buyurulmuştur.” Böylece Ortaçağ'ın önemli bir şehri olan ve zamanla bir köy haline dönüşen Hasankeyf yeniden kaza statüsüne alınmış, Gercüş nahiyesine de kaza müdürü atanmıştır (BOA.A.MKT.UM. 804-8).

1873 tarihli Diyarbakir salnamesinde yeni bir idari taksimat göze çarpar. Salnameye göre aralarında daha sonra kaza merkezi olan Savur, Hasankeyf, Ömeryan (Ömerli), Kerboran (Dargeçit), Avina (Sürgücü), Kercevs (Gercüş)'ün de olduğu yirmi nahiyenin ortasında kaymakamın ve diğer hükümet görevlilerin ikamet ettiği Midyat kazası bu geniş coğrafi alanın merkezi olarak yer almaktadır (Salname-i Vilayet-i Diyarbakir, defa 5 (1290-1873): 175). Ancak oldukça stratejik bir yerde çok sayıda yerleşim biriminin ortasında bulunan Midyat'ta güçlü aşiretlerin mücadele ve çekişmeleri kaza merkezi sorununun yüzyılın sonlarına sürmesine neden olmuştur.

Su Ve Şehrin Nakli Meselesi

Daha önce bahsedildiği gibi Midyat'ın şehirleşme serüveninde savunma, barınma ve çevresinde mümbit, sulak bir araziye sahip olması değil; bilakis devletin ihtiyaç duyduğu redif ordusuna asker celbi, vergi toplama ve geniş bir coğrafi alanın merkezi olarak asayişin sağlanması gibi saikler belirleyici olmuştur. Midyat'ın idari teşkilatında meydana gelen kararsızlıklar, tereddütler, yetersizlikler sonucu nihayet 1860'larda kaza merkezine kaymakamlar atanmaya başlanmıştır. Tam da Midyat, şehirleşme sürecinde istikrar bulmaya başlarken bu sefer de ciddi bir şekilde su ve mesken problemiyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Turbadin sınırlarında, Ortaçağ'ın önemli şehirlerinden olan Cizre, Nusaybin, Hasankeyf ve Savur gibi şehirlerin en önemli özellikleri ticaret yolları üzerinde ve birer su kaynağı kenarında kurulmalarıdır (Streck, 1988: 98). Çağ Çağ Deresi Nusaybin'e, Dicle Nehri Hasankeyf ve Cizre'ye, Savur Çayı da Savur'a hayat vermiştir. Başka nedenler ileri sürülebilirse de su kaynaklarının yetersizliği yüzünden 19. yüzyılın başına kadar Turabdin'de herhangi bir şehre rastlanmadığı iddia edilebilir. 1830'lardan sonra Turabdin'in merkez köyü olan Midyat'ın idari bir birim olarak kasaba hüviyeti kazanmasının önündeki en büyük engellerden birisi de doğal olarak ilerleyen süreçte su problemi olmuştur. 1879'da Midyat'ı ziyaret eden Alman oryantalist- seyyahın anlatıları şehirdeki su sıkıntısını gözler önüne serer. Sachau, Midyat'ta 700 hanede toplamda 3500 kişinin meskûn olduğunu belirterek suyun sadece yazın kuruyan sarnıçlardan temin edildiğini aktarır. Sachau' u bu nedenle şehir halkının kuyu ve su kaynağı olan yerlere doğru sürekli bir devinim halinde olduğunu gözlemler (Sachau, 1883: 410). Nitekim 1872'de kaza merkezi olarak Midyat kasabasına gelen kaymakam ve diğer memurların göreve başlamasıyla su ve mesken problemi kendini açık bir şekilde göstermiştir (BOA.ŞD.1454/9-1). Uygun kiralık evlerin noksanlığı ve su sıkıntısı memurların Midyat'a ikametlerini zora sokmuştur. 1872'den itibaren; yani şehirleşmenin artık ivme kazandığı dönemde sivil bina ve dükkânların inşasına başlanmıştır. Özellikle Midyat'ta kaymakamın görev yapacağı hükümet konağı, memurlara uygun kiralık evler ve su ihtiyacıyla ilgili yazışmalar şura-yı devlete kadar ulaşmıştır. Örneğin Diyarbekir Vilayetinden Şura-yı Devlet'e gönderilen bir arzda Midyat kazasında hükümet konağı olmadığı, mahalli memurların münasebetsiz yerlerde ikamet etmekte oldukları, su ihtiyaçları karşılanamadığından büyük sıkıntı çektikleri haber verilerek gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Vali, Midyat'ta hükümet konağı⁸ olmadığından kaymakamlık heyetinin aylık yetmiş beş kuruş kira bedeli verilen bir hanede görev yaptığı, memurlar *bir takım ekrad hanelerinde ikamet etmekte ise de şu haneler mağara ve abura benzer yerler olduğundan memurin-i mahalliye külli müşkilat ve sefalet gördüklerinden başka hükümet memurlarının ikamet ettirilmesi abalice sıkıntı demek olduğu ve bu hal şan-ı hükümete seza olmadığı cibelle* devlete ait bir konağın yapılmasını ve memurların ikametgah sorununun çözülmesini istemiştir (BOA.ŞD.1454-9-10). Şura-yı devlete gönderilen kararda Midyat'ın su problemine de değinilerek, *Midyat kasabasına dört saat mesafede bulunan Aynkâf (Kayapınar) karyesindeki mai cariden (akarsudan) yirmi beş masura (akış kalınlığına göre su miktarı ölçü birimi) kadar suyun oraya götürülebileceği* teklif edilmiştir (BOA.ŞD.1454/9-1).

Bu çabaların sonuç vermediği anlaşılıyor ki 19. yüzyılın son çeyreğinde yetmiş yıllık kaza olma mücadelesi veren Midyat'taki kaymakamlık merkezinin ve görevli memurların su sıkıntısı yüzünden başka bir yere nakledilmeleri söz konusu olmuştur. 1899'da Diyarbekir Valisi Halid Bey'in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği bir yazıda *devam eden kuraklık sebebiyle Midyat kasabasında memurin-i mahalliye'nin susuzluktan terk-i hizmete mecbur* olacaklarını bildirerek memurların dolayısıyla Midyat kaymakamlık merkezinin su sıkıntısı giderilinceye kadar Kerboran'a taşınması istenmiştir (BOA.ŞD. 1484/11). İşin ciddiyetinin farkına varan -Müslim-gayrimüslim fark etmeksizin- Midyat'ta muhtelif meslek gruplarından eşraf ve esnaf kesimi, elde ettikleri kaza statüsünü başka yere kaptırmak istememiş, yapılmak istenen uygulamaya şiddetle karşı çıkarak Dâhiliye Nezaretine topluca telgraf çekmişlerdir (BOA.DH.TMIK.S.35/79-1). Midyat sakinleri, kaza merkezinin değiştirilmesi gerekçesi olarak susuzluğun etkisini kabul etmekle beraber⁹, şehre sahip çıkacaklarını, gerekirse maddi fedakârlıkta bulunacaklarını, ayrıca hükümetin Aynkaftaki su kaynağından Midyat'a suyun getirilmesi için lazım olan yüz bin kuruşun bir kısmını erbâb-ı hamiyetten toplayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Halkın neden kaza merkezinin değiştirilmemesi gerektiğine dair telgraflarda yazdıkları bazı argümanları vardır; zira onlara göre Midyat, kaza merkezi yapıldıktan

⁸ Diyarbekir Vilayet İdare Meclisi, Midyat hükümet konağının keşif sonucu 38 000 kuruşa mal olabileceği 8 000 bin kuruşun halk tarafından iane olarak verilebileceğini, geri kalan 30 000 kuruşun da Midyat belediye gelirleri ile yapılabileceğini haber verir (BOA.ŞD.1454-9-10).

⁹ "Ab-ı cari ise esasen olmadığı halde emsali misillü daima baran-ı rahmetle müreffehen yetmiş senedir memürin hüsn-ı taayyüş ve idare etmekle vakit geçirmektedir. Hikmet-i rabbaniyeden bu sene yağmurun kiletli var idiye de ..." (BOA.DH.TMIK.S.35/79-1).

sonra her gün biraz daha gelişerek içerisinde pek çok yeni bina ve dükkân inşa edilmiştir. Merkezin Kerboran'a nakledilmesi halinde ise tüm bu emekler boşa gidecek Midyat yeniden bir harabeye dönerek eşkıyaların saldırılarına maruz kalacaktır. 1901 tarihli telgrafta en dikkat çekici husus halkın kaza merkezinin kalkmasıyla ortaya çıkacak eşkıyalık ve aşiret baskılarından duydukları derin endişedir. Halkın arşivlere yansıyan kaygılarından hareketle son 70 yıldır güçlü aşiret kavgalarının sebep olduğu asayişsizlik Midyat'ın kaza merkezi olmasıyla kısmen ortadan kalktığı söylenebilir. Halkın tepki ve girişimi bir yıl sonra olumlu sonuç vermiş, Umur-ı Dâhiliye Nazırlığından gelen cevabi yazıda, hükümet merkezinin Midyat'tan alınmasıyla eşkıyalığın artacağı kabul edilerek su meselesinin de çözülmesi için validen girişimlerde bulunması istenmiştir; yani kaza merkezi değiştirilmemiştir (BOA.DH.TMIK.S. 35/79-6).

Su meselesinin çözülememesi, 10 yıl sonra; yani 1910'da tekrar Midyat'ın hükümet merkezi olmasının önünde ciddi bir engel olarak ortaya çıkacaktır. Bu sefer de kaza merkezinin Midyat'tan alınarak Gercüş sınırlarında yer alan, su kaynaklarına yakın olan Dinar köyüne nakledilmesi gündeme gelmiştir. Bunun üzerine eşraf ve esnaftan bir grup 18 Ekim 1910 akşamı sabaha kadar telgrafhaneden ayrılmayarak Meclis-i Ayan Riyaseti, Harbiye Nezareti, Meclis-i Mebusân Riyaseti, Maliye Nezareti ve Dâhiliye Nezareti gibi devletin en üst kurumlarına onlarca sayfa tutan telgraf göndererek itirazda bulunmuşlardır. Telgraflarda başta Süryanilerin her mezhepteki ruhani temsilcileri, İslam muhtarı, şehrin eşrafı ve o dönemde şehir merkezinde çoğunluğu oluşturan gayrimüslim esnaftan oluşan kırk bir kişinin imzası bulunur. Midyat'ın artık bir şehir kimliği elde ettiğinin bir göstergesi olacak şekilde tepki verdiler. Şehirlerine sahip çıkma ve elde ettikleri kaza merkezi ve memurların ikametleriyle girdikleri sürecini başka yere kaptırmak istemeyen Midyatlılar topluca Dâhiliye Nezareti'ne telgraflarla yapılmak istenen uygulamanın yanlış olduğunu bildirerek şiddetle karşı çıktılar.

Telgraflardan Midyat'ın susuzluk ve asayişsizlik başta olmak üzere sosyal-ekonomik ve diğer sorunları hakkında önemli çıkarımlarda bulunulabilir. Kaymakamlık merkezinin Midyat'a gelmesi ile en azından artık kendini kasabalı olarak görenler ile kaza merkezi civarındaki vahşi olarak niteledikleri aşiret ve eşkıyalarla aralarına bir mesafe koydukları görülmektedir. Kaymakamın ve kolluk kuvvetlerinin ayrılmasıyla güvenlik ortadan kalkacak, gittikçe terakki eden Midyat tekrar harabeye dönecektir. Ahaliye göre Midyat hükümet merkezi bulunduğu cihetle gün be gün terakki etmektedir. Telgrafta devlet yetkililerine seslenen Midyatlılar; yalnız iki eksiğimiz vardır. Birisi cari (akan) suyumuz yoktur. Ancak büyük sarnıçlarımız (yağmur suyunun biriktirildiği kuyular) bulunup umum memlekete kâfidir. Onlara göre su sorunu için hükümet merkezini nakletmek mantıklı değildir, zira bu çözülebilir bir problemdir: *cari suyumuz yok ise de binlerce büyük sarnıçlarımız bulunup umum memlekete kâfidir...başımız ucunda bulunan ve iki bin lira ile götürülmesi kabil nebr-i kebir (Dicle) suları götürülebilir. Malîyemizde müzayaka var ise virgümüze zım ile mecmu' mesarifi veririz.*

Midyatlılara göre ikinci büyük problemleri -II. Abdülhamid dönemi işaret edilerek- *enkaz-ı istibdat olan ağavat ve aşair belasıyla bunlar da saye-i meşrutiyette sönmüş mebbuş bir hale gelmiş iseler de şimdi taraf-ı şeytaniyeye tevessül*" ederek hükümet merkezini Midyat'tan başka yere nakletmek istiyorlar şeklinde bu sefer de ısrarla vurgulanır. Midyat halkı ayrıca kaza merkezinin taşınması halinde eşkıyaların zulmüne maruz kalacakları korkusunu "*dağlarda sahibsiz kalup emlak ve istikbalimiz mahvolup sönecektir. Hicretten başka bir çaremiz kalmayacaktır. Bu zalimlere yine teslim mi olacağız?*" (BOA.DH.İD. 92/13) şeklinde kâğıda dökmüştür. Telgraf metni incelendiğinde Midyat'ta artık giderek bir şehirli kimliği olduğu dikkatlerden kaçmaz. Bu aidiyet şehirlerinin gelişmesi, asayiş ile diğer problemlerine duyarlı olduklarını göstermeleri açısından ilginçtir. Midyat halkı bu telgrafi mi etkili oldu ya da yetkililer yerel memurların bu kararlarını uygulanamaz mı buldular bilinmese de, Midyat bu tarihten sonra su problemini çözmeden bir kaza merkezi olarak yerini bulmuştur.

Sonuç

Turabdin gibi geniş bir alana yayılan irili ufaklı yerleşim birimlerinde vergi, askerlik ve asayiş konularında düzeni sağlamak amacıyla Midyat kazası kurulmuştur. Midyat kazasının idari birim olarak kurulmasının üç temel gerekçesi vardır. Bunlar; aşiretlerin yarattığı asayişsizlik, verginin toplanamaması ve asker celbinde yaşanan olumsuzluklardır. Tanzimat dönemi Osmanlı merkezîyetçi politikalarının asayiş-odaklı yeni düzenlemeleri Midyat'ın şehirleşmesinin en önemli nedenleri arasında sayılabilir. Midyat'ın önce Mahallemi, sonra Halil Begli, İsa Begli gibi itibari bir bölgenin kaza merkezine, daha sonra bir kasabaya ve nihayetinde gerçek kazaya dönüşmesinin hikâyesi burada başlar. Bu değişikliklerle amaçlanan Midyat ve kapsadığı geniş coğrafyada aşiretlerin yarattığı asayişsizliği önleyebilmek, vergi ve asker toplayabilmektir. Kaza merkezine dönüşen Midyat'ın

şehir kimliği kazanması da hızlanmıştır. Şehrin kuruluşunda çeperinde yaşayan halktan daha ziyade kamu menfaatleri merkeze alınmıştır. Daha sonra bölgede emniyetin tesis edilememesi sonucunda Midyat'ın Halil Begli İsa Begli olmak üzere iki kazaya bölünmesi kararı alınmıştır. İki yeni kazaya sorunları çözeceğine aksine daha da arttırmış; bunun üzerine vali, Halil Begli ve İsa Begli kazalarının tekrar eskisi gibi birleştirerek Midyat kazasına çevirmiştir. Bu yeni değişim de sorunlara çözüm olmamıştır. Bu sefer de Midyat'ın kaza idaresi üçe bölünmüş; Hasankef yeniden kaza statüsüne alınmış, Gercüş nahiyesine de kaza müdürü atanmıştır. Midyat'ın stratejik konumu, güçlü aşiretlerin mücadele ve çekişmelerinin bir sonucu olarak kaza merkezi meselesinin yüzyılın sonlarına kadar devam etmesine yol açmıştır. Yüzyılın sonlarında ise güçlü aşiret kavgalarının sebep olduğu asayişsizlik Midyat'ın kaza merkezi olarak bir hükümet heyetine sahip olmasıyla kısmen ortadan kalkmıştır. Asayişsizlik meselesinin yanı sıra Midyat'ın şehir olamamasının önündeki diğer büyük engel su sıkıntısı olmuştur. Bunun en somut örneği kaymakamlık merkezinin ve görevli memurların su sıkıntısı yüzünden neredeyse her 10 yılda bir başka bir yere nakledilmelerinin gündem olmasıdır. Sonuç olarak Midyat'ın şehirleşme serüveninde savunma, barınma ve çevresinde mümbit, sulak bir araziye sahip olması değil; bilakis devletin ihtiyaç duyduğu redif ordusuna asker celbi, vergi toplama ve geniş bir coğrafi alanın merkezi olarak asayişin sağlanması gibi saikler belirleyici olmuştur.

Kaynakça

Arşiv kaynakları

- BOA. A.AMD. Dosya No: 43, Gömlek No: 41.
- BOA. A.DVN. Dosya No 37, Gömlek No: 18.
- BOA. A.MKT. Dosya No: 32, Gömlek No: 1.
- BOA. A.MKT. MVL. Dosya No: 16, Gömlek No: 6.
- BOA. A.MKT. UM. Dosya No: 804, Gömlek No: 8.
- BOA. C.ML. Dosya No: 679, Gömlek No: 27854.
- BOA. D. BŞM. d. Dosya No: 101, Gömlek No: 72.
- BOA. DH. İD. Dosya No: 92, Gömlek No: 13.
- BOA. DH. MKT. Dosya No: 2818, Gömlek No: 36.
- BOA. DH. MUI. Dosya No: 58, Gömlek No: 44.
- BOA. DH. TMIK. S. Dosya No: 35, Gömlek No: 79-1.
- BOA. DH. TMIK. S. Dosya No: 35, Gömlek No: 79-4.
- BOA. DH. TMIK. S. Dosya No: 35, Gömlek No: 79-6.
- BOA. HAT. Dosya No: 451, Gömlek No: 22359.
- BOA. HAT. Dosya No: 656, Gömlek No: 32043-G.
- BOA. İ.DH. Dosya No: 1306, Gömlek No: 32.
- BOA. İ.DH. Dosya No: 77, Gömlek No: 3838.
- BOA. İ.MVL. Dosya No: 120, Gömlek No: 3014.
- BOA. İ.MVL. Dosya No: 267, Gömlek No: 10220.
- BOA. MŞH ŞŞC. d. Defter No: 3746.
- BOA. MVL. Dosya No:638, Gömlek No: 67.
- BOA. MVL. Dosya No: 272, Gömlek No: 9.
- BOA. ŞD. Dosya No: 1454, Gömlek No: 9.
- BOA. MVL. Dosya No: 266, Gömlek No: 42.
- BOA. MVL. Dosya No: 265, Gömlek No: 47.
- BOA. MVL. Dosya No: 638, Gömlek No: 67.
- BOA. ŞD. Dosya No: 1454, Gömlek No: 9-10.

BOA. ŞD. Dosya No: 1484, Gömlek No: 11.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Akın, F. (2020). *Tanzimat Döneminde Anadolu'da Konar Göçer Aşiretler*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Akman, E. (2021a). *19. Yüzyılın İkinci yarısında Siverek, Siverek*. Çizgi Kitabevi
- Akman, E. (2021b). *Kolektif Bilincin dinsel referansları, Osmanlı Toplum Düzeni*. Çizgi Kitabevi.
- Aktüre, S. (1075). 17.Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortalarına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehirselsel Yapının Değişme Süreci. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 1(1), 101-128.
- Baykara, T. (2015). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Bozan, O. (2021). *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Döneminde Mardin*. Çizgi Kitabevi.
- Çevik, A. (2007). İlkçağlardan Ortaçağ'ın Sonuna Kadar Midyat ve Yöresi (Turabdin)'nin Tarihi Coğrafyası. İbrahim Özcoşar (Ed.), *Makalelerle Mardin I Tarih Coğrafya* içinde (ss. 105-141). Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi.
- Demir, M. (7-9 Ekim 2011). Asur Kaynakları Işığında Turabdin, *Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri* içinde (ss. 43-67), Mardin.
- Duby, G. (1993). Kente ve Kıra Bakmak. Mehmet Ali Kılıçbay (Ed.), *Şehirler ve Kentler* içinde (ss. 153-170). İmge Yayınevi.
- Ebi Yusuf b. Yakup. (1303). *Kitab'ul-Haraç*. Matbaatü'l-miriye.
- Erpolat, S. (2007). Tapu Tahrir Defterlerine Göre Midyat. İbrahim Özcoşar (Ed.), *Makalelerle Mardin I Tarih Coğrafya* içinde (ss. 381-414), Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi.
- Ertaş, M. Yaşar, (2011). Midyat'ta Tanzimat'ın İlk Yılları: Gerilim ve Çatışma, *Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri*. Mardin.
- Gökalp, Z. (2009). *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*. Kaynak Yayınları.
- Göyünç, N. (1991). *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Hollerweger, H. (1999). *Turabdin. Lebendiges Kulturerbe- Turabdin : living cultural heritage- Turabdin : canlı kültür mirası*. Freunde des Turabdin.
- Huot, J.-L.- Thalmann, J.-P.- Valbelle, D. (2000). *Kentlerin Doğuşu*, Ali Bektaş Girgin (Çev.). İmge Kitabevi.
- Kankal, A. (2007). Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Midyat. İbrahim Özcoşar (Ed.), *Makalelerle Mardin I Tarih Coğrafya* içinde (ss. 457-477), Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi.
- Pakalın, M. Z.(1983). *Osmanlı tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi.
- Radner K. (2006). How to reach the Upper Tigris: the route through the Tur Abdin *State Archives of Assyria Bulletin*. XV, 273-305.
- Leeuwen, R. (2012). *Bir Osmanlı Şebri: Şam*. Ebru Aksoy (Çev.) Küre Yayınları.
- Salname-i Vilayet-i Diyarbekir, defa 5 (1290-1873)
- Sachau, Eduard (1883): *Reise in Syrien und Mesopotamien*. F.A. Brockhaus.
- Southgate, H. (1840). *Narrative of A Tour Armenia, Kurdistan, Persia, and Mesopotamia*. vol.II. Appleton & Co.
- Streck, M. (1988). Tur Abdin. İçinde (ss. 97-104). İslam Ansiklopedisi. C. 12-2 Milli Eğitim Basımevi.
- Tan, A. (2011) *Turabdin'den Berrîye'ye*. Nubihar.
- Yeşilmen, H. (2016). Etno-Dini Kimlik Açısından Mahallemler, *Artuklu Akademi*, 3(2), 1-40.
- Yeşilmen, H. (2017b). Değişim ve Çözüm Sürecinde Mahallemlerde Kimliğin İnşası, *Artuklu Akademi*, 4(1), 43-76.
- Yeşilmen, H. (2017b). *Mahallemler*. Çizgi Kitabevi.
- Yılmazçelik, İ. (2014). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*. Türk Tarih Kurumu.

EXTENDED SUMMARY

Gaining the kaza-status for Midyat was a very complex process. It was constantly exposed to new administrative regulations in different periods. The water shortage in the centre was also the biggest obstacle to the urbanization of Midyat. In this context, this study focuses on important discussions on the process of transforming Midyat, which had very wide borders from 1810 to 1900, into a kaza. This article claims that the issue of security and water is of vital importance in this process and tries to reveal that the Midyat's urbanization story was shaped around this discussion in the light of Ottoman archives.

Starting with the secondary literature, this study primarily puts the Ottoman archives in the centre and analyses them chronologically by comparing them with each other. Then it tries to prove the claim by focusing on the problem of the article.

In the first quarter of the 19th century, Midyat was a settlement located in the centre of the mountainous geography, which was called by names such as Tur, Tor, Turabdin. This region was a large geographical area in the middle of today's Savur, Hasankeyf, Cizre, Nusaybin and Mardin. Midyat was recorded for the first time in the Ottoman tahrir registers (Tahrir Book) in 1526 as a village in the Tur Subdistrict of the Hasankeyf Sanjak, which was under Ottoman rule and this status of Midyat remained unchanged until the first quarter of the 19th century. In the shari'a court registers, Midyat was still a village until 1823. The name Midyat was recorded around the year 1835 as district (kaza) only in the official accounting registers (muhasabe defteri) of the empire 1835. After this date, more than 300 small settlements like villages were administratively connected to Midyat. In order to provide tax, military service and public order in a wide area like Turabdin containing small and large settlements, the districts of Mahalleme, Halil Begli İsa Begli and Midyat were established by the Ottoman government.

First of all, an *itibari kaza* named Mahalleme was established in the region. Then, for the same reasons, the kaza of Halil Begli and the kaza of İsa Begli were established as sub-governorship (*kaymakamlık*) and *müdürlük* centres in the Turabdin. In addition to these, Midyat as a kaza (district) was also established in the same region. There were three main reasons for the foundation of the Midyat district (kaza) as an administrative unit. These were the insecurity created by the tribes, the inability to collect taxes and soldier. After this date, more than 300 villages were administratively connected to Midyat.

Midyat's transformation into a city, from a village in a kaza, does not fit well with classical urban theories; it was neither similar to the medieval castle city, which was built for security purposes, nor to the market city. The security-oriented new arrangements of the Ottoman centralisation policy in the Tanzimat era made it necessary to urbanize Midyat. Also it can be said that the city was founded by the Ottoman government out of necessity. In the establishment of the city, public interests were centered rather than the people living in the periphery. In the establishment of the Mardin as a kaza, public interests were centered, not the needs and interests of the people living around it.

While Midyat was initially affiliated to the province of Diyarbekir (eyalet), it then became a part of the province of Mosul (eyalet). The reactions of Bedirhan Bey and the people connected to him in the region strongly objected to this decision. These reactions were taken into account, and after long correspondence with the central government, Midyat and Cizre were again included within the borders of Diyarbekir. The claim of the governor of Mosul on the region lasted until the dismissal of Bedirhan Bey in 1847. In the course of time, Midyat was administratively linked to Mosul and to Diyarbekir province. Its transformation into a kaza accelerated Midyat's urbanization. When the disorder in the region increased so fast, the proposal to divide Midyat into two *itibari kaza* (districts) managed by the *müdürlük* named Halil Begli and İsa Begli was accepted in the council (Meclis-i Vâlâ). The dividing of Midyat into two new districts increased the problems rather than contributing to their solution, and the enmity between the tribes themselves caused endless feuds and bloodshed. For this reason, it was decided to abolish the Halil begli and İsa Begli districts and make Midyat the only district again.

Problems such as administrative changes and security issues directly affected the collection of taxes and soldiers. The lack of security around Turabdin forced Midyat to an administrative division again and as a result the city was demoted from the kaza status. This new status continued until 1862. After this date, the decision to govern Midyat with a *müdürlük*, like Hasankeyf and Gercüş, was accepted by the central government. In Midyat, which

was located in a very strategic place and in the large empty grounds in the middle of many settlements, the struggle and conflicts of the powerful tribes caused the problem of the district centre to continue until the end of the century. Defending, sheltering and having a fertile, wetland around it were not effective in the transformation of Midyat into a city. On the contrary, motives such as collecting soldiers and taxes and maintaining public order were decisive. On the contrary, reasons such as recruiting soldiers for the Ottoman army, collecting taxes more easily and maintaining security in a wide geographical area were decisive.

Just as Midyat was starting to find stability in the urbanization process, this time it had to face serious water and housing problems. In 1872, the problem of water and housing manifested itself clearly when the kaimakam and the other civil servants started to work in Midyat, the problem of water and housing showed itself clearly. The water shortage brought to the agenda that Midyat, where the kaymakam was appointed and struggled administratively to become an accident for seventy years, should be transferred to another place. Thereupon, the notables and tradesmen from various occupational groups in the district, regardless of whether they are Muslims or non-Muslims, did not want to lose their kaza status they had achieved. Therefore, they appealed to the ministry of the interior (Dâhiliye Nezareti) against the proposed administrative change. The reaction and initiative of the people gave positive results a year later, and it was decided to keep the government headquarters in Midyat as its kaza status. The water shortage brought Midyat's status as a kaza centre into question again in 1910. Although the transfer of the kaza centre to a place close to water sources outside of Midyat came to the agenda again, this decision was not implemented due to the public's reaction too.